

Enis Pehić¹

Prikaz knjige: Popić, Miljan (2024). *Autoritet metafizike*. Sarajevo: Filozofsko društvo Theoria, 146 strana.

Da li je metafizika zaista došla do svog kraja, kako su to najavlјivali mnogi filozofi modernog doba? Je li metafizika prevaziđena, ili je ona ipak trajni i vjećiti temelј filozofije, ali i ljudskog bivstvovanja? Drugim rijećima, da li je metafizika neizbjeđna svakom pokušaju mišljenja koje se pita o biću, istini i stvarnosti kao takvoj?

Knjiga profesora Miljana Popića, pod nazivom „*Autoritet metafizike*“, izdata 2024. godine od strane Filozofskog društva „Theoria“, postavlјa upravo ova pitanja. To su pitanja koja stoljećima iznova potresaju i preokupiraju temelјe mišljenja i pozivaju nas da iznova razmotrimo znaćenje filozofije. Kako je naznaćeno predgovorom, ova knjiga je početno izlaganje koje se bavi upravo osnovama metafizike i njenim glavnim problemima, uz namjeru da se ukađe na dugu tradiciju metafizike i njenih pitanja u filozofiji. Već u uvodnim razmatranјima autor jasno ističe Heideggerov stav da metafizika ostaje ono prvo u filozofiji. Naravno, tu se ne misli u hronološkom, već u temelјnom smislu, odnosno kao ono što prethodi svakom drugom pitanju i što neprestano vraća filozofiju njenom izvornom zadatku. U tom kontekstu, posebno mјesto dobija Heideggerovo pitanje o ljudskoj prirodi. Pitanje o ljudskoj prirodi ne vodi nas samo ka antropologiji ili etici, već otvara prostor za razmatranje prirode same, odnosno onoga što se u filozofiji naziva *physis*. Odatle se prirodno dolazi i do Kantove poznate formulacije: *Šta je ćovjek?*

U toј liniji mišljenja nezaobilazan je Aristotel. Autor s pravom ističe da razumijevanje prirode kao filozofskog pojma, ali i metafizike, mora započeti kod Aristotela. On je prvi dao jasnu i potpunu misao o pojmu *physis*, pa zbog toga u ovom slućaju Aristotel i njegovo razmišljanje o ovom pojmu ima ključan znaćaj. Ovaj pojam, daleko od puke empirijske deskripcije, kod Aristotela ćini osnovu cijele njegove

¹ enisspehic@gmail.com

filozofije, uključujući ontologiju, etiku i logiku. „Uglavnom, pojam *physis* ne samo da nam pruža nužne osnove za promišljanje i razumijevanje drugih neposredno povezanih pojmova, nego nas upućuje na samu primarnu filozofsku tematiku – metafiziku koja nam se u svojoj skrivenosti otkriva“² Tako autor na početku postavlja jasan put: razmatranje metafizike nije puko teoretsko pitanje, već je ono nužno povezano s razumijevanjem čovjeka, prirode i svijeta.

Na tom putu, prvo poglavlje ove knjige upravo je posvećeno pojmu *physis*. Autor se fokusira na ovaj pojam, nastojeći da ga razjasni kroz historijsko-filozofsku analizu i savremena naučna istraživanja. Čitavo poglavlje posvećeno je prikazu različitih definicija i teorijskih pristupa ovom pojmu, uz pažljivo navođenje relevantnih citata i tumačenja. Na samom početku pažnja se daje presokratovcima. Autor u ovom kontekstu citira Lovejoya, koji je temeljno istraživao ranu grčku misao, ali i autore koji se nastavljaju na Lovejoya. Među njima se ističe John Burnet čiji stavovi o prirodi predsokratovske filozofije, naročito o Euripidu, ali i znatni dijelovi iz Platonovih i Aristotelovih djela igraju važnu ulogu u oblikovanju tumačenja *physis* u Burnetovom istraživanju. Takođe, autor se osvrće i na interpretacije Williama Heidela, koji u velikoj mjeri crpi iz Burnetovog izlaganja, ali i dva pristupa odnosno dvije metode pri proučavanju pojma *physis* koje ističe Beardslee, dajući tako dodatnu dimenziju razumijevanju *physis* kod predsokratovaca.

Kada govori o predsokratovcima, autor se najviše zadržava na Heraklitu, prepoznajući u njegovom mišljenju ključ za razumijevanje višeznačnosti pojma *physis*. Upravo kroz Heraklitovu upotrebu ovog pojma autor pokazuje kako *physis* nije jedinstveno, jednostavno određenje, već riječ koja nosi više slojeva značenja. Autor pristupa analizi i citiranju različitih interpretacija koje su dali savremeni istraživači, među kojima se izdvajaju Bogoljub Šijaković, Geoffrey Kirk, Miroslav Marković, Charles Kahn, Walter Veazie i Franci Zore. Uz pažljivo vođenje kroz literaturu i citate i sa odgovarajućim komentarima autora, ova analiza nam otkriva da *physis*, čak i kada se ograniči samo na Heraklitov korpus, nije jednoznačan pojam. Autor zatim ističe da problem ne postaje ništa jednostavniji kada se pokušava sam pojam prevesti sa grčkog jezika, jer svaki prevod nužno već pretpostavlja određeno filozofsko razumijevanje.

² Popić M. (2024) Autoritet metafizike. Sarajevo: Filozofsko društvo „Theoria“, str. 13

Na samom kraju poglavlja, autor se ponovo vraća Aristotelu, naglašavajući da se tek kroz Aristotelovu filozofiju pojam *physis* otkriva u svojoj punini i unutrašnjoj koherenciji. „*Tek od Aristotela i uz njegovo pojašnjenje možemo jasno pomišljati pojam physis i povezati ga uz druge pojmove: arhe (ἀρχή), genesis (γένεσις), usia (οὐσία), hyle (ὕλη), hypokemenon (ὑποκείμενον), psyhe (ψυχή), logos (λόγος), eidos (εἶδος), nomos (νόμος), pomoći kojih se i physis otkriva i izlazi iz heraklitovske skrivenosti*“³ Dakle, u Aristotelovoj filozofiji, *physis* postaje pojam usko povezan sa čitavim spektrom drugih temeljnih pojmova, pri čemu se postepeno otkriva i njegovo slojevito značenje.

U sljedećem poglavlju ove knjige, autor se fokusira na Aristotelovu misao o filozofiji prirode, odnosno ono što se naziva fizikom. Na početku, autor, argumentovano i prateći literaturu, objašnjava ko su za Aristotela bili "fizičari" prije njega i koje ranije mislioce je uključivao u taj pojam. U tom smislu, autor se vraća predsokratovcima, razmatrajući njihova stajališta o prirodi i povezujući ih s Aristotelovim mišljenjem. Bitnost predsokratovaca nije samo u tome što su prethodnici Aristotelu, nego su i važna tačka kontrasta i inspiracije, budući da je Aristotel pažljivo i sistematski proučio svoje prethodnike. Takođe, jedan dio ovog poglavlja posvećen je Aristotelovom shvatanju znanja, gdje autor pokazuje kako Aristotel pravi razliku između vrsta znanja i njihovih uloga.

Tokom ovog poglavlja, autor se nadovezuje i na kraj prethodnog, na način da ističe kako je za razumijevanje Aristotelove fizike od presudnog značaja pojam *physis*. Ovim autor još jednom jasno podcrtava bitnost i nezaobilaznost ovog pojma. Zbog višeznačnosti i kompleksnosti pojma *physis*, autor se oslanja, između ostalog, na dvije značajne interpretacije. Prvu predstavlja Walter Veazie, čija je klasifikacija pojma *physis* veoma detaljna, ali i složena, dok drugu donosi Bogoljub Šijaković, koji nudi sažetu sumaciju Aristotelove upotrebe tog pojma, naglašavajući njegovo mjesto i značenje u cjelokupnoj Aristotelovoj misli.

Prikaz ključnih momenata Aristotelove fizike kod autora je svestran i pažljivo promišljen. Autor pristupa temi iz više uglova, uz pažljivu historijsko-filozofsku analizu. Zahvaljujući takvom pristupu, pred sam kraj poglavlja uspješno izdvaja centralni problem i pitanje Aristotelove filozofije prirode. „*Najkraće rečeno: Aristotelova filozofija prirode*

³ isto, str. 33

- *fizika proučava tvarnu usiju ili sva sušastva koja imaju tvar.*“⁴ Takođe, završni dio poglavlja posvećen je odnosu teologike i teologije, čime se dodatno rasvjetljava razlika, ali i duboka povezanost između definicija fizike i metafizike u Aristotelovoj filozofiji.

Zanimljivo i značajno mjesto u ovoj knjizi zauzima naredno poglavlje. Autor ga otvara razmatranjem i objašnjavanjem neraskidive veze između Platona i Aristotela kada je riječ o poimanju metafizike. Iako naizgled suprotstavljeni, autor pokazuje kako su obojica, na svoj način, razvijali mišljenje koje se ne može potpuno razumjeti bez međusobnog uvida, posebno kada je riječ o pitanju bića.

U tom smislu, autor posebno ističe značaj Parmenida kao mislioca. I Platon i Aristotel su crpili bitan dio u svojim metafizičkim razmatranjima upravo od Parmenida. Upravo zato je čitavo ovo poglavlje posvećeno Parmenidu, čije je mišljenje autor prepoznao kao temeljno za razvoj kasnije metafizičke misli, ali i interpretacijama Parmenidovog značaja, naročito za Platona.

U nastavku, autor se bavi različitim interpretacijama i značajem Parmenidove poeme *Περὶ φύσεως*, uz nastojanje da se prikaže složenost njegovog pojma bića. Nakon toga, fokus se premješta na Platonov dijalog *Parmenid*. Autor, u okviru analize ovog dijaloga, navodi interpretaciju Egila Wyllera, ali posebnu pažnju posvećuje Hans-Georgu Gadameru. „*Vilerova interpretacija je pojačana mnoštvom dodatne argumentacije, ali nećemo detaljnije ulaziti u njenu analizu jer se odlučujemo da detaljnije prikazemo interpretaciju Parmenida od drugog autora, koja nam je srodnija po ponuđenom uvidu, a to je Interpretacija Hansa-Georgea Gadamera. Gadamer kaže da se nalzimo pred zagonetkom šta uopšte Platon želi reći u ovom dijalogu, naročito ako se ima na umu da je njegov kasniji antički uticaj bio "nešto posve drugo od onoga što danas možemo u njemu razabrati*“.⁵ Autor Gadamerovo tumačenje smatra dubljim i značajnijim, i to s potpunim pravom. Prije svega, Gadamerovo bavljenje Platonom je značajno jer u interpretaciju Platonovih dijaloga ulazi mnogo dublje, ali i otkriva važnost drugih Platonovih dijaloga u ovom kontekstu, kao što je *Sofist*. Gadamerova interpretacija, prema autoru, jasnije pokazuje metafizičku nit koja povezuje Parmenida, Platona, Aristotela i Plotina, a i pitanja u pogledu bića i jedinstva postaju mnogo lakše dohvatljiva

⁴ isto, str. 47

⁵ isto, str. 62-63

i razumljiva. Iz tog razloga prikaz Gadamerove interpretacije ima veoma značajno mjesto u ovoj knjizi.

"*Platonovo utemeljenje metafizike*" je naslov koji nosi naredno poglavlje ove knjige. To je ujedno i naziv poznatog djela Hansa Krämera. Autor odmah na početku poglavlja jasno ukazuje na središnju temu. Poglavlje je u potpunosti je posvećeno Krämerovim interpretacijama Platona. U tom smislu, autor naglašava da je Krämer jedan od najznačajnijih mislilaca koji su se bavili Platonovim nepisanim učenjima. „*Razumijevanje i interpretacija Platonovog učenja jedna je od osnovnih tema u sagledavanju i promišljanju filozofije, jer različite mogućnosti pristupa samom Platonu evidentno nisu iscrpljene, a teško da će ikada i biti. Kao što smo već naglasili, namjera nam je da ukažemo na jedan metafizički osnov, fundament Platonovr filozofije koji se naročito plodno tumači unutar pristupa "tibingenske škole" koju reprezentuje Kremer sa isticanjem Platonovog nepisanog učenja.*“⁶ Nepisana učena su aspekt Platonove misli koji je dugo vremena bio zanemaren ili nedovoljno razumijevan, ali veoma značajan aspekt koji tumači metafizički osnov Platonove filozofije i sagledava Platonovu filozofiju iz sasvim drugog ugla. Platon se može u potpunosti razumjeti kao metafizičar tek kada se ozbiljno uzmu u obzir njegova nepisana učenja.

Kako bi dodatno istakao važnost i uticaj Krämera, autor u tekstu navodi i mišljenja drugih relevantnih filozofa, posebno Klause Oehlera, čija su objašnjenja i komentari na Krämerovo djelo od posebnog značaja u ovom poglavlju. Poglavlje jasno pokazuje kako je Krämer, u svom promišljanju Platonove dijalektike, snažno insistirao na njenoj metafizičkoj osnovi. Upravo kroz ta nepisana učenja otvara se mogućnost za sagledavanje kontinuiteta između Platona, aristotelizma i neoplatonizma. Krämerova misao je posebno značajna jer ukazuje da se tek kroz Platonovu indirektnu tradiciju može jasno uočiti koliko je Aristotel zapravo "platonski". Drugim riječima, ako se uzme u obzir Platonovo nepisano učenje, Aristotelovo filozofsko naslijeđe iznenađujuće snažno odražava platonovsku metafizičku orijentaciju.

Predposljednje poglavlje knjige posvećeno je Aristotelovoj prvoj filozofiji, odnosno metafizici. Poglavlje se otvara razmatranjem samog porijekla imena Aristotelovog poznatog djela *Metafizika*, koje je, kako nam autor prikazuje u poglavlju,

⁶ isto, str. 74-75

kasnije dobilo taj naziv. Kroz pregled različitih interpretacija iz naučne literature, autor pokazuje da značenje ovog imena nije nimalo slučajno. Ono zapravo prevazilazi jednostavnu anegdotu o rasporedu knjiga na policama, naročito kada se uzme u obzir duboka povezanost sa djelom *Fizika*.

U nastavku poglavlja, autor se upušta u detaljno razmatranje i prikaz različitih interpretacija ključnih pitanja Aristotelove *Metafizike*, među kojima se posebno izdvajaju pitanje mjesta teologije u okviru metafizičkog promišljanja, te pitanje same definicije i svrhe prve filozofije. Razmatranje ovih pitanja doprinosi boljem razumijevanju složenosti Aristotelovog učenja i prave odlično područje za posljednje poglavlje ove knjige. Među brojnim autorima čije se interpretacije razmatraju kroz ovo poglavlje, dvije zauzimaju posebno mjesto: riječ je o Güntheru Patzigu i Pierreu Aubenqueu.

U konačnici, završno poglavlje ove knjige bavi se značajem i primarnom ulogom Aristotelove prve filozofije. U tom kontekstu, autor se oslanja na djelo Giorgia Agambena „*Prva filozofija posljednja filozofija*“, u kojem Agamben jasno ističe da prva filozofija mora imati prvenstvo. „*Dakle, Agamben značaj prve filozofije (metafizike) stavlja na prvo mjesto. A taj njen značaj sagledava kroz njenu funkciju čak i pod uslovom da se u bilo kom slučaju pokaže da ona nema stvarni značaj. Prva filozofija nema određujuću funkciju samo unutar filozofije, odnosno unutar određivanja granica i oblasti drugih filozofskih disciplina, nego ona ostvaruje određujuću funkciju i prema drugim oblicima znanja, a ta njena funkcija ogleda se u tome da ona određuje granice filozofije prema svim drugim oblastima znanja i to bez obzira na to da li ima mogućnost svog stvarnog sadržaja.*“⁷ Ovdje se jasno daje na znanje da prva filozofija nije samo prva u redosljedu mišljenja.

Na primarnost prve filozofije se može gledati kao na sam temelj kulturne. Autor naglašava da, kako god da pokušamo definisati kulturu i civilizaciju, one su uvijek iznutra određene filozofijom, tačnije prvom filozofijom (metafizikom). Za svaku kulturu i civilizaciju temeljne su upravo metafizičke teme, koje usmjeravaju način na koji razumijevamo svijet i sebe. Tako, na samom kraju poglavlja, autor podvlači kako Aristotelova prva filozofija teži razumijevanju bića u njegovoj najčišćoj i najvišoj formi, te da upravo način na koji razumijemo metafiziku određuje naš odnos prema stvarnosti u cjelini. Ako prihvatimo autoritet metafizike, tada pitanja poput "šta je biće?" i "šta je ono

⁷ isto, str. 126-127.

što istinski jeste?" postaju osnovna i nezaobilazna. To su pitanja na koja se ne dolazi lako, napominje autor, već kroz dugotrajan, mukotrpan proces mišljenja, traganja i saznavanja.

Knjiga „*Autoritet metafizike*“ profesora Miljana Popića obiluje informacijama i uvidima o počecima i značaju metafizike u filozofiji, oslonjenim na relevantnu i recenziranu literaturu. Kroz svoj sadržaj, knjiga jasno prikazuje osnovne momente antičkog razumijevanja metafizike i ključnih termina koji su značajni za ovu temu. Autor nas pažljivo vodi kroz izvore i iz njih izvodi jasne zaključke. Posebno treba naglasiti da je stil pisanja veoma pristupačan za praćenje i razumijevanje ključnih momenata.

Knjigu preporučujemo ne samo zbog njenog sadržaja, već i zbog stila pisanja, kako istraživačima koji se bave metafizikom u okviru filozofskih istraživanja, tako i studentima filozofije. Zahvaljujući jasnoći izlaganja i dubini obrade, ova knjiga može poslužiti kao izvanredna literatura za razumijevanje osnovnih pitanja antičke metafizike i njene važnosti, ali i važnosti najvećih imena antičke metafizike i filozofije, kao što je Aristotel.